

LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIO NUOSAKŲ IR LAIKŲ KLAUSIMU

P. GAILIŪNAS

Lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakų ir laikų reikšmės bei vartojimo klausimai, nuosakų ir laikų tarpusavio santykio klausimai mažai tėra tyrinėti, nors tie klausimai svarbūs ir aktualūs.

Šio straipsnio uždavinys — pateikti kiek medžiagos nuosakų ir laikų tarpusavio santykių klausimu. Pirmiausia, žinoma, teks paliesti nuosakos aptarimo klausimą, toliau — laikų, kaip gramatinės kategorijos, supratimo klausimą ir pagaliau bendruosius nuosakų ir laikų santykio klausimus.

Tiesioginės nuosakos formos kartu yra ir laikų formos. Bet kokį laiką reiškia liepiamosios nuosakos forma, pvz., *rašyk*, tariamosios nuosakos forma *rašyčiau*? Atsakymas, kad šios formos jokio laiko nereiškia, mūsų, tur būt, nepatenkintų; tuo labiau, kad liepiamosios, o ypač tariamosios nuosakos sudurtinių formų santykiai su laiko kategorija yra gana aiškūs, pvz., *būčiau rašęs, būčiau parašęs buvęs* (būtojo laiko reikšmė). Arba imkime geidžiamosios nuosakos formas: *Tegu Juoziokas su Damule pasprings-ta mano alga, tegu pasidžiaugia, nusikratę piemeniu* J. Balt. PV 371. *Teprisidengs debesiu Tavo lėktuvus šaunus* S. Nėr. ŠM 432. Formos: *tegu paspringsta, tegu pasidžiaugia* reiškia esamąjį laiką, forma *teprisidengs* — būsimąjį laiką. Vadinasi, liepiamoji, geidžiamoji ir tariamoji nuosaka turi kažkokius santykius su laikais.

Kai imame nagrinėti nuosakų ir laikų santykio klausimus, tai pirmiausia tenka aiškintis pagrindinį klausimą — kas yra nuosaka? Bet ir be to, neišsiaiškinus nuosakos sąvokos supratimo, sunku atsakyti į kitą svarbų praktinį klausimą: kiek lietuvių kalbos veiksmažodis turi nuosakų?

Dabartiniame lietuvių kalbos gramatikos vadovėlyje, skirtame V—VII vidurinės mokyklos klasėms, turime tris nuosakas: tiesioginę, tariamąją ir liepiamąją; geidžiamoji nuosaka čia laikoma lyg tam tikru liepiamosios nuosakos porūšiu. J. Otremskio neseniai išleistoje lenkų kalba platesnėje lietuvių kalbos gramatikoje¹ aprašomos taip pat tiktai

¹ J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, III t., Warszawa, 1956, p. 179, 224.

trys nuosakos, liepiamąją ir geidžiamąją nuosakas jungiant į vieną nuosaką. J. Jablonskio lietuvių kalbos gramatikos vadovėliuose, išleistuose po 1918 metų, veiksmožodis turi keturias nuosakas: tiesioginę, tariamąją, liepiamąją ir geidžiamąją. J. Endzelynas kalba ir apie atpasakojamąją lietuvių kalbos, kaip ir latvių kalbos, nuosaką²; tai būtų penktoji nuosaka. Apie lietuvių kalbos veiksmožodžio penktosios nuosakos reikalingumą, tą nuosaką trumpai charakterizuodamas, rašė J. Lazauskas 1937 m. „Gimtojoje kalboje“ (1937 m., 2-as sąsiuvinis); čia ši penktoji nuosaka buvo siūloma vadinti *netiesiogine* nuosaka. „Gimtosios kalbos“ redakcijos kolektyvas autoriaus siūlymui savo pastaboje pritarė. Netiesioginės nuosakos formomis buvo siūloma vadinti tokias netiesioginės, arba pasakojamosios, kalbos dalyvines formas kaip *ateinąs, prašąs, gulįs; primuštas esąs*. Daug tokių formų yra pasakose, daug pasakojamosios kalbos pavyzdžių duoda J. Jablonskis savo sintaksėje (1911 m.), pvz.: *Vieno pono numirusi pati ir palikusi dvylika sūnų ir dar vieną dukterėlę*³.

Dar daugiau tiek nuosakų skaičius, tiek nuosakų sąvokos supratimas įvairuoja senesniuose (XVII—XIX amž.) praktiniuose lietuvių kalbos gramatikos vadovėliuose. D. Kleino pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje (1653 m.) mokoma, kad esančios keturios nuosakos: tiesioginė, liepiamoji, tariamoji ir bendratis. „Universitas lingvarum...“ (1737 m.) randa penkias lietuvių kalbos nuosakas, tame skaičiuje ir bendratį. G. Ostermerio gramatikoje (1791 m.) yra net šešios nuosakos: indicativus, conjunctivus (tariamoji nuosaka), imperativus, excitativus (liepiamosios n. daugisk. ir dvisk. 1-asis asmuo), concessivus (geidžiamoji n.), infinitivus. Bendratis, kurios dabar nuosaka nelaikome, su nuosakos teisėmis išliko apie 250 metų. J. Jablonskio 1901 m. gramatikoje bendratis laikoma taip pat nuosaka, o iš viso toje gramatikoje turime šešias nuosakas, J. Jablonskio to meto terminu — šešis „sakymus“ arba „sakomuosius būdus“, būtent: „reiškiamasis sakymas“ (tiesioginė n.), „liepiamasis sakymas“ (liepiamoji n.), „geidžiamasis sakymas“ (geidžiamoji n.), „tariamasis sakymas“ (tariamoji n.), „nereiškiamasis sakymas“ (bendratis) ir „siekiamasis sakymas“ (siekinys). Ir praeityje, ligi XX amž. pradžios, ne visi lietuvių kalbos gramatikų autoriai bendratį laikė nuosaka. A. Šleicherio 1856 m. ir F. Kuršaičio 1878 m. išleistose lietuvių kalbos gramatikose (parašytose vokiečių kalba) bendratis nuosaka nelaikoma. A. Baranauskas, vadovėlyje „Kalbomokslis lietuviškos kalbos“ (1896 m.) priskaičiavęs net vienuolika nuosakų, laikė nuosakomis ir bendratį, ir siekinį (*augtų, gultų*), ir pusdalyvį, ir padalyvį, ir kelias dalyvių rūšis. Labai nevykę buvo A. Baranausko nuosakų terminai, pvz.: „reiksztaikis“ (tiesioginė n.), „geistaikis“ (tariamoji n.) ir pan.

Nuosakų skaičiaus įvairavimai daugiausia priklausė, žinoma, nuo to, kaip vadovėlių autoriai suprato nuosakos sąvokos turinį. Ir šiandien, imant rašyti platesnius lietuvių kalbos gramatikos vadovėlius, nuosakų skaičiaus klausimas kyla iš naujo. Prie kokio nuosakų skaičiaus apsistosi-

² J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, p. 194.

³ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I t., Vilnius, 1957, p. 525.

me, taip pat daugiausia priklausys nuo mūsų nuosakos kategorijos turinio supratimo.

Kas yra nuosaka? Koks turėtų būti lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakos kategorijos aptarimas?

Kadangi lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakų reikšmės ir vartojimas turi daug panašumo su latvių ir rusų kalbų veiksmažodžio nuosakų reikšmėmis bei vartojimu, tai, aptariant lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakos sąvoką, reikėtų atsižvelgti į nuosakos kategorijos aptarimus, duotus latvių ir rusų kalbų gramatikose.

Dabartinės literatūrinės latvių kalbos gramatikos akademiniam leidime duodamas toksai nuosakos kategorijos apibūdinimas: „Veiksmažodžio nuosakos kategorija reiškia veiksmo modalumą, t. y. parodo veiksmo santykį su tikrove. Veiksmažodžio nuosakos kategorija rodo ryšį tarp veiksmo ir veikiančio asmens arba daikto, vertinant šio ryšio realumą (tiesioginę, tariamąją, atpasakojamąją nuosaką) arba reiškiant šio ryšio realizavimo būtinumą (reikiamybės, liepiamąją nuosaką)⁴. Čia, kaip matome, pateikiama ne pati nuosakos kategorijos definicija, o tik nurodoma, ką nuosakos kategorija reiškia, ką ji parodo. Akademiniam rusų kalbos gramatikos leidime taip pat pateikiama ne pati nuosakos kategorijos definicija, o tik nurodoma, kas nuosakos kategorija reiškia, būtent: „Kalbančio asmens suvokiamas veiksmo santykis su realybe, su tikrove yra reiškiamas nuosakos kategorija. Tam santykiui su tikrove reikšti rusų kalbos veiksmažodis turi tris nuosakos formų sistemas arba, kaip paprastai sakoma, tris nuosakas: tiesioginę, tariamąją (sąlyginę — pageidaujamąją) ir liepiamąją⁵. „Įvairūs veiksmo ir tikrovės santykių būdai, reiškiami nuosakų formomis, priklauso prie vadinamųjų modalinių santykių, kurie, be nuosakų formų, gali būti žymimi taip pat ir dalelytėmis,rieveiksmiais, įterptiniais žodžiais, įterptiniais sakiniais ir kitomis sintaksinėmis arba leksinėmis priemonėmis⁶. Panašiai, tik glausčiau nuosakos kategorija aptariama ir Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje: Nuosaka — gramatikos kategorija, reiškianti veiksmo (ar būsenos) santykį su tikrove. Nuosakų veiksmažodinės formos yra modalumo kategorijos, kuri platesnė ir bendresnė, reiškimas morfologinėmis priemonėmis, jos tampa sintaksinėmis priemonėmis, formuodamos ir apibrėždamos sakinių modalinius tipus⁷. V. V. Vinogradovas, išskeldamas būdingus nuosakos kategorijos požymius, sako: „Tuo būdu, nuosakos kategorija — tai gramatinė veiksmažodžio sistemos kategorija, apibrėžianti veiksmo modalumą, t. y. nurodanti veiksmo ir tikrovės santykį, kurį suvokia (nustato) kalbantis asmuo⁸. A. N. Gvozdevo rusų kalbos vadovėlyje, skirtame aukštosioms mokykloms, nurodoma, kad „Nuosakos kategorija reiškia modalumą, t. y.

⁴ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1959, p. 600.

⁵ Грамматика русского языка, I, 1960, стр. 36.

⁶ Ten pat, p. 37.

⁷ Зр. БСЭ, т. 29, стр. 69.

⁸ Проф. В. В. Виноградов, Русский язык, 1947, стр. 581.

parodo veiksmažodžių reiškiamų veiksmų ir jų realaus įgyvendinimo santykių skirtingumą⁹.

O kaip nuosakos kategorija aptariama lietuvių kalbos gramatikos vadovėliuose? Tokio aptarimo kol kas neturime ne tik praktiniuose mokytojų ir mokyklinio pobūdžio vadovėliuose, bet ir A. Šleicherio, F. Kuršaičio, K. Jauniaus, J. Jablonskio gramatikų knygose, kur gramatikos klausimai liečiami plačiau ir išsamiau. Nuosakos kategorijos aptarimo nėra taip pat ir J. Otremskio lietuvių kalbos gramatikoje. Lietuvių kalbos gramatinėje literatūroje paprastai pirmiausia nurodomas nuosakų skaičius, paskui pateikiamos nuosakų paradigmos ir pavyzdžiai, kai kur (A. Šleicherio, F. Kuršaičio, K. Jauniaus, J. Otremskio, iš dalies J. Jablonskio gramatikose) pateikiama faktų ir aiškinimų apie nuosakų formų kilmę. Pati gi veiksmažodžio nuosakos sąvoka neliečiama.

Kaip rusų ir latvių kalbų, taip ir lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakos kategorijos pagrindiniu požymiu reikėtų laikyti veiksmo modalumo reiškimą. Lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosaka reiškia veiksmo modalumą, t. y. parodo veiksmo ir tikrovės santykį.

Nuosakos kategorija yra reiškiama tokie veiksmo ir tikrovės santykiai, kokius suvokia, nustato kalbantis asmuo. Žmogus, kalbantis asmuo, paprastai suvokia ir kalbos priemonėmis reiškia trejopus veiksmo santykius su tikrove: 1) apie vienus veiksmus mes kalbame kaip apie realiai vykstančius (buvusius, esamus ar būsimus); 2) apie kitus veiksmus kalbame kaip apie tariamus, galimus ar pageidaujamus (tikrovėje nesančius); 3) apie trečius veiksmus kalbame kaip apie būtinus ar pageidaujamus kam nors kitam (kitiems) vykdyti. Mes sakome: *vėjas pūtė, aš rašau, brolis miegos*, suprasdami, kad tie veiksmai ir būsenos yra realūs tikrovės faktai: jie arba įvykę, arba vyksta, arba vyks. Betgi dažnai mums tenka kalbėti ir apie tokius veiksmus, kurių, kaip tikrovės fakto, nėra, bet kurie galėtų būti. Sakome: *aš rašyčiau, brolis miegotų*. Trečioji veiksmų kategorija — tai taip pat „nerealūs“ veiksmai; tokie veiksmai, kurių tuo tarpu tikrovėje nėra, bet jie gali virsti tikrovės faktu dėl mūsų valios, nukreiptos į kitą asmenį. Norėdamas, kad mano draugas, kuris tuo tarpu nerašo (veiksmo nėra), rašytų, aš sakau (mano valios aktas): *rašyk*. Tuo *rašyk* aš kalbu apie tokį veiksmą, kurio dar nėra ir kurį turi pradėti vykdyti kitas asmuo ar daiktas (perkeltine prasme).

Šių trejų veiksmų (ir jų įvairių atspalvių) santykiams su tikrove reikšti mes ir turime veiksmažodžio nuosakos kategoriją. Veiksmus, kaip realų faktą, mes reiškiamo tiesioginės nuosakos formų sistema; tariamus (galimus, pageidaujamus), tuo tarpu tikrovėje nesančius veiksmus (*rašyčiau, augtų*) reiškiamo tariamosios nuosakos formomis; veiksmus, kurie turėtų tikrovėje vykti kalbančio asmens valios akto, nukreipto į kitą asmenį, dėka, reiškiamo liepiamosios nuosakos formomis. Nuosakų formų sistema yra specialus morfologinis veiksmo modalumo reiškinio būdas.

⁹ А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык, 1958, стр. 304.

Bet morfologinės priemonės (nuosakų formos) nėra vienintelis veiksmo santykių su tikrove (veiksmo modalumo) reiškimo būdas. Veiksmo modalumas gali būti reiškiamas įvairiomis sintaksinėmis, intonacinėmis ir leksinėmis priemonėmis. Pvz.: — *Rykščiui! — suriko jis ir trenkė kumščiu į stalą, išklašęs prievaždo V. Myk.-Put. S 83. Šalin... šalin! — duso senis J. Balt. PV 287.*

Šiais skatinamaisiais sakiniais yra reiškiamas liepimas, raginimas (panašiai kaip liepiamosios nuosakos formomis), nors tuose skatinamuosiuose sakiniuose iš viso nėra jokios veiksmožodžio formos. Tai sintaksinis veiksmo modalumo reiškimo būdas. Šitokias ir panašias kalbos priemones, nors jos ir gerai tinka modalumui reikšti, nuosakos kategorijai neskiriame, nes nuosaka — tai veiksmožodžio forma, morfologinė forma, kuria reiškiamas veiksmo modalumas. Esminis nuosakos požymis — jos veiksmožodiškumas; nuosaka — tai veiksmožodžio kategorija.

Apribojūs nuosakos kategoriją veiksmožodžio sistemos ribomis, kyla kitas klausimas: kodėl veiksmožodžio nuosakomis nelaikome bendratis, dalyvių, pusedalyvių, padalyvių; tai taip pat veiksmožodžio formos.

Kaip žinoma, bendratis daugelis lietuvių kalbos gramatikos vadovėlių autorių ligi XX amž. pradžios laikė nuosaka. Bendratis, pasakyta su atitinkama intonacija, gali reikšti veiksmo modalumą, labai dažnai reiškia įsakymą, liepimą, skatinimą¹⁰, pvz.: *Nedovanoti! Pakarti žaltį! Uždegti! Pamokyti! Akis išlupinėti! Liežuvį nutraukti! Žem. R I 333. Neišsivaikščioti! — sušuko karininkas P. Cvir. R IV 314. Teisingiau planuoti, aktyviau veikti „Taryb. mokyt.“ 1960, Nr. 1.*

Bet dabar bendratis nuosaka nelaikoma, nes veiksmo modalumą ji reiškia tik tam tikromis sintaksinėmis sąlygomis, būtinai susijusi su atitinkama intonacija; tai vienas iš sintaksinių modalumo reiškimo būdų. Šiaip jau bendratis reiškia tiktai bendrą veiksmo pavadinimą, bet nerodo veiksmo santykio su tikrove. Tuo tarpu nuosakų formos, nors sakinyje visuomet taip pat sakomos su šokia ar tokia intonacija, iš esmės veiksmo modalumą reiškia savo morfologinėmis formomis, bet ne intonacija.

Dalyviai, pusedalyviai ir padalyviai taip pat nereiškia veiksmo santykio su tikrove, o parodo veiksmine daikto ypatybę arba veiksmo aplinkybę.

Bet kai kurios dalyvių formos, kalboje netekdamos tam tikrų dalyvinių ypatybių, reiškia veiksmo modalumą, pvz.: *Erelis atsakė — matęs ir žinąs: Jie per dieną juodvarniams lakiojį, o naktį žmonėmis viename kalne gyveną J. Jabl. Rr I 523. Šio sakinio dalyviai: matęs, žinąs, lakiojį, gyveną turi aiškią veiksmožodinę reikšmę, rodo veiksmą visai panašiai, kaip atitinkamos tiesioginės nuosakos laikų formos: matė, žino,*

¹⁰ Latvių kalbos gramatikoje nurodoma, kad bendratis gali eiti liepiamosios nuosakos funkcijas, reikšdama liepimą, prašymą, skatinimą, kategorinį reikalavimą ir pan. Plg. Mūsdienu latviešu literaras valodas gramatika, p. 609.

Rusų kalbos gramatikoje iškeliami bendratis modaliniai atspalviai, reišklantieji liepimą. Plg. Грамматика русского языка, I, стр. 500.

lakioja, gyvena. Tiesioginės nuosakos formos — *matė, žino, lakioja, gyvena* rodo, kad veiksmas yra realus faktas, kad jis tikrovėje vyko arba vyksta. Formomis *matęs, žinąs, lakioją, gyveną* mes taip pat reiškiamo veiksmą, kaip realų faktą, buvusį arba esamą (tebevykstantį). Bet šiuo atveju veiksmai, apie kuriuos kalbame, mums nėra taip įtikimi, kaip tie veiksmai, kuriuos reiškiamo tiesioginės nuosakos formomis. Norėdami parodyti, kad veiksmas, apie kurį kalbame, nėra tiesiogiai mūsų patirtas, kad juo kiek abejojame, kad apie jį tesame girdėję kitus kalbant, ir sakome ne tiesioginės nuosakos atitinkamų laikų formas, o dalyvių formas (*matęs, žinąs,...*). Turime vadinamąją netiesioginę pasakojamąją arba dalyvinę kalbą. Tos kalbos dalyvių formos savo reikšme visiškai atitinka nuosakos kategorijos požymius; jas reikia ir skirti nuosakos kategorijai.

Vadinas, turėtume penkias lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakas: tiesioginę, liepiamąją, geidžiamąją, tariamąją ir netiesioginę.

Pagal veiksmo modalumo reiškimą nuosakas būtų galima skirstyti grupėmis: 1) tiesioginė ir netiesioginė, 2) liepiamoji ir geidžiamoji, 3) tariamoji. Tiesioginė ir netiesioginė nuosakos artimos savo reikšme; jos konstatuoja daugiau ar mažiau kalbančiam asmeniui įtikimus tikrovės faktus. Šios nuosakos turi aiškius laikų reiškimą rodiklius, pvz.: *matė — matęs, žino — žinąs, žinodavo — žinodavęs, žinos — žinosiąs*. Liepiamoji ir geidžiamoji nuosakos taip pat gretintinos savo reikšmių panašumu; jomis reiškiamo veiksmus, kuriuos turi atlikti kitas asmuo, 2-asis ar 3-asis asmuo; liepiamoji nuosaka turi ir daugiskaitos 1-jo asmens formą, kurios reikšmė ir vartojimas, lyginant su 2-ojo asmens reikšme ir vartojimu, pasižymi kai kuriais specifiniais bruožais. Liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos, o taip pat tariamosios nuosakos formos su laiko kategorija, kaip matysime toliau, susijusios kitaip, negu tiesioginės ir netiesioginės nuosakos formos.

Susipažinę su bendraisiais nuosakų požymiais, galėtume formuluoti, gal būt, tokį lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakos aptarimą: *nuosaka — tai veiksmažodžio sistemos kategorija, kuri reiškia veiksmo santykį su tikrove, t. y. parodo, ar mes kalbamąjį veiksmą konstatuojame kaip tiesiogiai ar netiesiogiai patirtą tikrovės faktą (tiesioginė ar netiesioginė nuosaka), ar jį laikome būtiną kam kitam vykdyti (liepiamoji ar geidžiamoji nuosaka), ar veiksmą laikome tariamą — galima, pageidaujama (tariamoji nuosaka).*

Toliau paliėčiame nuosakų ir laikų santykio klausimą.

Laikas, kaip žinome, yra viena objektyviosios tikrovės egzistavimo formų. Laiko suvokimą, atskirus laiko momentus, laiko trukmę kalboje mes reiškiamo įvairiais būdais. Kaip daugelyje kalbų, taip ir lietuvių kalboje gramatinio laiko kategorija skiriama veiksmažodžio kategorijų sistemai. Veiksmažodžio formų sistemoje mes turime tam tikras morfologines formas, kuriomis atspindime veiksmo laiką, parodome, kad veiksmas vyko praeityje, vyksta dabar arba vyks ateityje. Bet veiksmažodžio formos nėra vienintelė kalbos priemonė laiko santykiams reikšti. Tam

tikromis sintaksinėmis sąlygomis objektyviojo laiko momentą ir trukmę galime reikšti, pvz., ir daiktavardžio galininko forma (*dieną kaulus nešioja, naktį žiopso*),rieveksmiu (*dabar, vakar, šiandien, pernai*), žodžių junginiais (*1960 metų vasario mėnesį, 1960 m. vasario mėn. 15 dieną*).

Reikšdami laiko santykius veiksmažodžio formomis, paprastai mes nusakome veiksmo vykimo laiką, nurodydami, koksai to veiksmo santykis su mūsų kalbos (kalbėjimo) momentu. Jei mes turime kalbos (kalbėjimo) momento ir veiksmo, apie kurį kalbame, vienlaikiškumo santykį, t. y. veiksmas ir kalba apie tą veiksmą vyksta tuo pat metu, tai sakome, kad čia yra *esamasis laikas*: *aš rašau*. Jei, pavyzdžiui, aš sakau *rašiau*, tai gramatinė šio veiksmažodžio forma rodo, kad tuo momentu, kai šį veiksmažodį tariau, aš jau neberašau, o esu rašęs anksčiau, t. y. rašymo veiksmas vyko prieš kalbos momentą; sakome, kad čia turime *būtąjį laiką*. Veiksmažodžio forma reiškiamas *būsimasis laikas* yra toks kalbos momento ir veiksmo santykis, kai veiksmas vyksta po kalbos momento: *aš rašysiu*. Vadinas, veiksmažodžio laiko kategorijos pamatas yra veiksmo ir kalbos apie tą veiksmą momento santykio reiškinys tam tikromis veiksmažodžio formomis. Laiko kategorijai reikšti, įvairiems veiksmo ir kalbos momento santykiams nusakyti lietuvių kalbos veiksmažodžio sistemoje yra vientisinės ir sudurtinės formos: *aš rašau, rašiau, rašydavau, rašysiu, aš esu, buvau, būdavau, būsiu berašęs, aš esu rašęs, buvau rašęs* ir t. t.

Sakant tiesioginės nuosakos formas, kartu sakomos ir laikų formos ir, atvirkščiai, sakant laikų formas, visuomet kartu sakomos ir tiesioginės nuosakos formas. Todėl būtų galima kalbėti apie vieną bendrą tiesioginės nuosakos ir laikų kategoriją¹¹.

Kitoks lietuvių kalbos veiksmažodžio liepiamosios, geidžiamosios ir tariamosios nuosakos formų santykis su laiko kategorija. Dabartiniuose mokykliniuose lietuvių kalbos gramatikos vadovėliuose apie šių nuosakų ir laikų santykius visiškai nekalbama. Senųjų lietuvių kalbos gramatikos vadovėlių autoriai nuosakų formų paradigmos (liepiamosios, tariamosios ir kt.) dažnai žymėdavo ir laikus. D. Kleino gramatikos vadovėlyje subjunktivo (tariamosios nuosakos) vientisinės formos (*idant vadinčia ir vadinčiau, vadintumbei, vadintų* ir t. t.—rašyba dabartinė) pažymėtos esamuojų, o kartu ir būtuojų laiku (imperfectum)¹².

Panašiai apie tariamosios nuosakos vientisinių formų laikus rašė ir kai kurie kiti senųjų gramatikų autoriai. Pvz., „Universitas lingvarum Litvanicae“ (1737) paradigmos nurodomas tariamosios nuosakos *esamasis laikas* (*būčiau, būtumei, būtų...*)¹³. Povilo Ruigio gramatikoje tariamoji nuosaka turi būtąjį laiką (imperfectum): *jei idant liaupsinčiau, liaupsintumbei, liaupsintų...*¹⁴, G. Ostermejerio gramatikoje tariamosios nuosakos

¹¹ Plg. Müsdienu latviešu literāras valodas gramatikā, p. 584.

¹² D. Klein, Grammatica Litvanica, 1853, p. 93.

¹³ Skyrius „De Verbo“

¹⁴ P. F. Ruhig, Anfangsgründe einer Litauischen Grammatik, 1740, p. 81.

formos turi esamąjį laiką: *dirbčiau, dirbtumbei, dirbtų...*¹⁵. Greičiausiai senieji lietuvių kalbos gramatikos vadovėlių autoriai žymėjo tariamosios ir kitų nuosakų laikus be gilesnių svarstymų, nusižiūrėję į to meto kitų kalbų, ypač lotynų kalbos gramatikos vadovėlius. Betgi ir tokie senųjų mūsų lietuvių kalbos gramatikų faktai nėra nereikšmingi.

A. Šleicheris vienas pirmųjų mėgina duoti ir tam tikrų aiškinimų dėl tariamosios ir liepiamosios nuosakos santykių su laiko kategorija. Savo gramatikoje jis rašė:

„Tik tiesioginė nuosaka turi esamąjį, praėjusįjį (praeteritum), būsimąjį ir būtąjį laiką (imperfectum). Tariamoji (optativus) ir liepiamoji nuosaka priklauso esamajam laikui savo santykiu, bet ne forma“¹⁶. Taigi, A. Šleicherio nuomone, tariamoji ir liepiamoji nuosakos, nors ir neturėdamos laiko reiškinio formų, reiškia esamąjį laiką. J. Jablonskis savo 1901 m. gramatikoje kalba apie du tariamosios nuosakos laikus — vientisinį ir sudurtinį. Vientisinis šios nuosakos laikas esąs vartojamas „sakant apie pereinamąjį (t. y. esamąjį. — P. G.) ir būsimąjį veiksmažodį arba stovį, kur kalbant reiškiamuoju sakymu (t. y. tiesiogine nuosaka. — P.G.) būtų paprastas pereinamasis arba būsimasis laikas“¹⁷. Bet 1922 m. J. Jablonskio gramatika nieko nesako apie tariamosios nuosakos vientisinių formų laikus.

Dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje tiek tariamoji, tiek liepiamoji ir geidžiamoji, tiek netiesioginė nuosaka yra susijusios tam tikrais santykiais su gramatine laiko kategorija.

Tariamoji nuosaka turi vientisines ir sudurtines formas, kurios gramatinį laiką reiškia nevienodai. Gramatinė laiko kategorija sudurtinėse tariamosios nuosakos formose atsispindi aiškiau negu vientisinėse formose.

Tariamosios nuosakos vientisinių formų laiko reikšmė labai bendra; tiksliau sakant, turime ne tų formų laiko reikšmę, o tiksliai kryptį į laiko reikšmę. Jos gali reikšti kryptį ir į būtąjį, ir į esamąjį, ir į būsimąjį laiką savo prasme, nes morfologinių laiko reiškinio rodiklių neturi. Vientisinių formų kryptis į laiko reikšmę daugiausia priklauso nuo konteksto, nuo kitų žodžių bei žodžių junginių, kurie tiksliau apibrėžia laiką; šalutiniuose sakiniuose tariamosios nuosakos vientisinių formų kryptis į laiko reikšmę iš esmės priklauso nuo pagrindinio sakinio veiksmažodžio laiko reikšmės. Vientisiniuose sakiniuose ir sudurtinių sakinių konstrukcijose, jei tariamosios nuosakos forma nėra kaip nors apibrėžta kitų sakinio dalių, ji paprastai reiškia kryptį į esamąjį ar būsimąjį laiką. Sakome: *Lėkčiau, lėkčiau, kad galėčiau, gandro sparnus kad turėčiau*; čia tariamosios nuosakos formomis reiškiami tokie pagedaujami veiksmai, kurie gali vykti tiksliai kartu su kalbos momentu (esamuoju laiku) arba vėliau (būsimuoju laiku). Sąlygos konstrukcijos sakinio *Jei būtų gražus oras, mes rugius vežtume* tariamosios nuosakos

¹⁵ G. Ostermeyer, Neue litauische Grammatik, 1791, p. 65.

¹⁶ A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, 1856, p. 222.

¹⁷ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I t., p. 104.

formos taip pat gali reikšti tiek esamąjį, tiek būsimąjį laiką, bet negali reikšti būtojo laiko. Jei reikia tiksliau pasakyti tariamosios nuosakos formos laiko reikšmę, tada, kaip sakėme, tariamajai nuosakai talkininkauja kontekstas, kiti žodžiai ir jų junginiai. Imame sakinį *Noriu, kad nelytų*. Pagrindinio sakinio esamasis laikas (noriu) čia nubrėžia šalutinio sakinio tariamosios nuosakos formai esamojo ir būsimąjo laiko ribas, kurias gali patikslinti kiti žodžiai, pvz., prieveiksmiai: *Noriu, kad dabar nelytų; noriu, kad rytoj nelytų*. Jei pagrindinio sakinio tarinys reikštų būtąjį laiką, tai šalutinio sakinio tariamosios nuosakos formos laiko rėmai būtų kiti, pvz.: *Norėjau, kad nelytų*. Šiuo atveju šalutinio sakinio tariamosios nuosakos formos laiko reikšmė galėtų būti patikslinta prieveiksmiais *vakar, dabar, rytoj: norėjau, kad vakar nelytų, kad dabar nelytų, kad rytoj nelytų*. Vadinas, tariamosios nuosakos forma čia gali reikšti ir būtojo, ir esamojo, ir būsimąjo laiko atspalvius.

Taigi tariamosios nuosakos vientisinės formos, neturėdamos jų reikšmę apibrėžiančių žodžių, paprastai reiškia kryptį į esamąjį ar būsimąjį laiką; šalutiniame sakinyje, priklausydamos nuo pagrindinio sakinio tarinio būtojo laiko, gali reikšti kryptį į būtąjį laiką.

Tiksliau su laiko kategorija yra susijusios tariamosios nuosakos sudurtinės formos, kurios yra veikiamosios ar neveikiamosios rūšies, pvz.: *būčiau berašęs (-anti), būčiau rašęs (-(i)usi), būčiau rašomas (-a), būčiau rašytas (-a), būčiau berašęs buvęs, būčiau parašęs buvęs, būčiau mušamas buvęs, būčiau sumuštas buvęs*.

Tariamosios nuosakos sudurtinių formų laiko reikšmę daugiausia rodo dalyvio forma, būdama sudėtinė sudurtinių formų dalis. Formos, padarytos su esamojo laiko veikiamosios ar neveikiamosios rūšies dalyviais, rodo tariamą veiksmą, kuris galėtų vykti dabar, esamuoju laiku: *būčiau besukęs, būčiau sukamas*. Tai tariamosios nuosakos sudurtinių formų esamasis laikas. Šios formos tegali būti jungiamos laiko reikšmei tik su prieveiksniu *dabar: dabar būčiau besukęs, dabar būčiau sukamas*; jų junginiai su prieveiksmiais *vakar, rytoj* negalimi. Formos, padarytos su būtojo laiko veikiamosios ar neveikiamosios rūšies dalyviais, reiškia būtąjį laiką: *būčiau sukęs, būčiau suktas*. Taip pat turi būtojo laiko reikšmę sudurtinės tariamosios nuosakos formos, padarytos su sudurtinėmis pagalbinio veiksmazodžio *būti* formomis; tai tokios formos, kaip: *būčiau berašęs buvęs, būtų mušamas buvęs, būčiau parašęs buvęs, būčiau apgautas buvęs*. Pvz.:

1. *Kad būčiau, kaip sakai, iš namų be einęs (dabar), tad bent su kepure būčiau bėsis (bent lazda turėčiau rankoje)* J. Jabl. Rr I 319.
2. *Kad jis būtų taip visų mylimas, kaip sakai, juo taip baisiai nesiskųstų žmonės* J. Jabl. Rr I 319.
3. *O ir pats Steponas būtų kitaip apsivertęs, jei būtų mokslo įgijęs* V. Myk.-Put. S 179.
4. *Rytoj, jei būtų pieva ir vėl nuganyta, imčiau vėl bartis* J. Jabl. Rr I 319.
5. *Kad dažniau būtų buvęs valomas, tai ir auksas būtų nusitrynęs* V. Myk.-Put. AŠ 274.
6. *Jis girdėjo tuos žodžius, lyg jie čia pat būtų buvę tariami jam į pačią ausį* V. Myk.-Put. AŠ 107.

7. *Greičiausia, kad laiškas būt buvęs atplėštas* V. Myk.-Put. AŠ 137. 8. *Vaikščiojo vis išsitempęs, tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas* B. Sruog. DM 75. 9. *Tarytum vietoj lempos būtų buvęs pakabintas didelis besitempiąs keiksmas ir spinduliuotų jisai į visas puses* B. Sruog. DM 88. 10. *Rask Vokietijoje, kad nori — hitlerinėje, kad nori — kaizerinėje, gimnaziją, kurioje gimnazistai nebūtų buvę mušami* B. Sruog. DM 163. 11. *Atnešdavo jisai žinių, kurios kalniam kitaip būtų buvusios neprieinamos* B. Sruog. DM 300.

Taigi tariamosios nuosakos sudurtinės formos gali turėti tam tikrą esamojo laiko ir būtojo laiko reikšmę.

Liepiamoji nuosaka turi vientisines ir sudurtines formas: *rašyk, rašykime, rašykite; būk berašs (-anti), būkime, būkite berašą (-ančios); būk rašęs (-i)usi, būk suktas (-a), būkime sukti (-os), sukami (-os)*.

Liepiamosios nuosakos vientisinės formos morfologinių laiko reiškinio rodiklių neturi, jų laiko reikšmė labai bendra ir abstrahuota, nukreipta į esamąjį laiką. Kai mes norime, kad kas nors pradėtų vykdyti veiksmą, kurio tuo tarpu nėra, arba esamam veiksmui suteiktų naują linkmę, tuomet sakome veiksmažodžio liepiamosios nuosakos formą. Aišku, kad šiuo atveju veiksmas gali prasidėti tiksliai kartu su kalbos momentu (esamasis laikas) arba po kalbos momento (būsiamasis laikas). Liepiamosios nuosakos formos negali reikšti būtojo laiko, nes tai prieštarautų pačios liepiamosios nuosakos esmei. Koks laiko atspalvis (esamojo ar būsimojo laiko) slypi liepiamosios nuosakos formoje, suvokiama iš konteksto, kitų žodžių ar jų junginių, susijusių su šios nuosakos forma. Pavyzdžiui, sakinio *O ulbėkit, čiulbėkite paukščiai! O, šlamėkite, medžiai žali!* A. Vencl. R I 270 liepiamosios nuosakos formos gali reikšti tiek esamąjį, tiek būsiamąjį laiką. Kontekstas rodo, kad liepiamosios nuosakos formos reiškia tuoj pat, dabar (artėjant prie esamojo laiko) vykdytiną veiksmą šiuose sakiniuose: *Nugi dabar, ką tikt įmanot, sėkite sėklas* K. Donel. M 38. *Arkliai prie durų — sėskite ir važiuokite* Žem. Rr 187. Vėliau, po kalbos momento, vykdytinas veiksmas (būsimojo laiko prasmė) jaučiamas liepiamosios nuosakos formoje, pasakytoje šiame sakinyje: *Tai dar kartą [...] paskutinį kartą pagrok man per vestuves* Vaižg. Rr I 90. Severiutė sako tą sakinį Mykoliukui toli dar prieš vestuves.

Vientisinės formos gali būti ir visiškai atsijusios nuo laiko kategorijos vadinamuosiuose belaikiuose sakiniuose, priešodžiuose, patarlėse, pvz.: *Neieškok kvailio su žiburiu, rasi ir patamsy* Liet. k. žod. IV 15. *Stačiai nors eik ir pasikark žmogus!* A. Vien. P 227.

Liepiamosios nuosakos sudurtinių formų ryšys su laiko kategorija yra konkretnesnis. Tų formų kryptis į laiko reikšmę daugiausia priklauso nuo dalyvių formų, įeinančių į liepiamosios nuosakos sudurtinių formų sudėtį. Apskritai, liepiamosios nuosakos sudurtinės formos — retas reiškinys kalbos praktikoje. Keli jų vartojimo pavyzdžiai:

1. *Kai ateisim jūsų raginti, būkit jau bedirbą, tai nė raginti ne-reikės* J. Jabl. Rr I 314. 2. *Būk visų mylimas, bet tos meilės ne-*

ieškok J. Jabl. Rr I 314. 3. *Tik nebūk pavargęs (prieš pradėdamas darbą dirbti)* J. Jabl. I 314. 4. *Būkit, žmogžudžiai, prakeikti rytmetėlj ankstų! Būkit prakeiksmu prakeikti peržengę mūs slenkstj* S. Nėr. P 172.

Kaip vientisinės, taip ir sudurtinės liepiamosios nuosakos formos siejasi su esamuoju ir būsimoju laiku. Tiesiogiai nereikšdamos nei esamojo, nei būsimojo laiko, jos turi kryptį į esamąjį ir būsimąjį laiką (niekuomet į būtajį laiką). Liepiamosios nuosakos sudurtinės formos, padarytos su esamojo laiko veikiamosios ar neveikiamosios rūšies dalyviais, reiškia vykdytiną veiksmą esamuoju — būsimoju pradėtiniu laiku; reiškia veiksmą, kuris turi būti pradėtas po mūsų kalbos momento, bet nebaigtas (*būk berašęs, būk mylimas*). Sudurtinės formos, padarytos su būtojo laiko veikiamaisiais ar neveikiamaisiais dalyviais, reiškia vykdytiną veiksmą esamuoju — būsimoju atliktiniu laiku; reiškia veiksmą, kuris turi būti pradėtas vykdyti po mūsų kalbos momento ir turi būti pabaigtas (*būk parašęs, būkite prakeikti*).

Geidžiamosios nuosakos formos, būdamos dvejopos 1) sintetinės (*tesukie, tetyliė, tērašai*) ir 2) analitinės (*tesuka, tegu suka, tegul suka*), turi ir dvejopus santykius su laiko kategorija. Sintetinės tiek vientisinės (*tesukie*), tiek sudurtinės (*tesie sukęs, sukamas, suktas*) formos su gramatine laiko kategorija susijusios panašiai kaip liepiamosios nuosakos vientisinės ir sudurtinės formos. Sintetinės vientisinės geidžiamosios nuosakos formos morfologinių laiko reiškinio rodiklių neturi ir savo prasme reiškia bendrą kryptį į esamąjį — būsimąjį laiką. Sintetinės sudurtinės formos (*tesie sukamas, sukęs, suktas*) kryptį į esamąjį — būsimąjį laiką reiškia konkrečiau; tas konkretumas priklauso nuo šias formas sudarančių dalyvių formų. Formos *tesie besukęs, sukamas* reiškia 3-ojo asmens vykdytiną veiksmą esamuoju — būsimoju pradėtiniu laiku, formos *tesie sukęs, suktas* reiškia vykdytiną veiksmą esamuoju — būsimoju atliktiniu laiku.

Geidžiamosios nuosakos analitinės formos turi tikslesnius santykius su laiko kategorija.

Analitinės vientisinės formos daromos dvejopai: 1) iš veiksmazodžio esamojo laiko 3-ojo asmens formos ir 2) iš būsimojo laiko 3-ojo asmens formos, abiem atvejais prieš veiksmazodį vartojant dalelytes *te, tegu* arba *tegul*: *tesuka, tegu suka, tegul suka; tesuks, tegu suks, tegul suks*.

Šių geidžiamosios nuosakos formų laiko reikšmę čia rodo esamojo arba būsimojo laiko veiksmazodžio formos, įeinančios į nuosakos sudėtį. Geidžiamosios nuosakos formos, padarytos su veiksmazodžio esamojo laiko forma, rodo šios nuosakos esamąjį laiką, formos su būsimojo laiko forma rodo būsimąjį laiką. Dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje plačiai vartojamos tiek formos su esamojo, tiek su būsimojo laiko reikšme. Pvz.:

Terauda vėtros altrų liūdesj! Tegaudžia rudenio ragai!
S. Nėr. ŠM 151. *Tegu Juoziokas su Damule paspringsta mano*

alga, tegu pasidžiaugia, nusikratę piemeniu J. Balt. PV 371. *Te mūs raudona vėliava į plačią žemę veda* V. Mont. R I 192.

Užmiršim praeities mes naktį žiaurią — Tešvies mūs žemei amžina diena A. Vencl. R I 21. *Te karas niekad nebegrįš Prie mūs šalies šventųjų sienų!* A. Vencl. R I 445. *Te lietuviai Vilnius bus Meilės džiaugsmas ir dangus!* B. Sruog. R I 209. *Te sugers ją žemė, Te gimtoji saugos Tą srovelę kraujo Karžygio širdies* S. Nėr. ŠM 224. *Tegu greičiau tas dvaro tvaikas Iš mūsų žemės išgaruos!* T. Tilv. R I 308. *Tegu! jums pavydės Tos garbės Putinai, kai prieš saulę žydės* Mair. Rr I 80.

Geidžiamosios nuosakos analitinės sudurtinės formos su laiko kategorija panašiai susijusios kaip ir vientisinės analitinės formos,— jos reiškia esamojo ar būsimąjo laiko atspalvius.

Netiesioginė nuosaka turi vientisines ir sudurtines veikiamosios ir neveikiamosios rūšies formas, kurios su laiko kategorija santykinai panašiai, kaip tiesioginės nuosakos formos; laiko kategorijos rodikliais eina pačios netiesioginės nuosakos formos. Jos gali reikšti esamąjį, būtajį kartinį, būtajį dažninį ir būsimąjį laiką, pvz.: *Lapė nuėjusi pas ožį ir sakanti* S. Dauk. ŽP 9. *Ėmęs ir atidavęs jam vieną muštinį* S. Dauk. ŽP 100. *Visi žvėrys ėję lankyti savo karaliaus, bet kuris tik nueidavęs, tą liūtas suplėšydavęs* S. Dauk. ŽP 12. *Veizėsią jie, ar galės namus regėti: matą visa, kas ten dedasi* S. Dauk. ŽP 84. *Paskui susigalvojęs: einąs ir jis į miestą* S. Dauk. ŽP 57. *Švęsti Lietuvos miškai nejautę nuogalio: rausvasai žiemos lapas sulaukdavęs žalio* A. Baran. AŠ 28. *Brodvėjuj esą dideli sidabro ir stiklo namai, į kuriuos atvažiuojančios milijonierių dukterys „susipažinti“ su jaunais kavalieriais; paskum einančios su jais į vyno vonias, šokančios ir mokančios kavalieriams didelius pinigų* P. Cvir. FK I 112. *Adelė pabudusi apie dešimtą valandą, apsirengusi ir ėmusi tvarkyti saloną* V. Myk.-Put. AŠ 665. *Kitą sykį jis būstąs atsargesnis* V. Myk.-Put. S 359.

Jis esąs ir vilką matęs J. Jabl. Rr I 302. *Jis buvęs tuokart pavargęs* J. Jabl. Rr I 302. *Petras esąs visų mylimas* J. Jabl. Rr I 302. *Jis būdavęs, būsiąs tenai visų stumdomas* J. Jabl. Rr I 302. *Buvę pušys suaugę nuo metų šimtyno* A. Baran. AŠ 27.

Kaip matome, visų lietuvių kalbos veiksmažodžio nuosakų formos turi vienokius arba kitokius santykius su gramatine laiko kategorija: vienu nuosakų (tiesioginės ir netiesioginės) tie santykiai aiškūs, kitų ne tokie aiškūs. Bet taip pat ir liepiamosios, geidžiamosios ir tariamosios nuosakos formos nėra atitrūkusios nuo laiko kategorijos, įvairiai su ja susijusios.

SANTRUMPOS

A. Baran. AŠ	— A. Baranauskas, Anykščių šilelis, 1949.
J. Balt. PV	— J. Baltušis, Parduotos vasaros, 1958.
P. Cvir. R IV	— P. Cvirka, Raštai, 1953.
P. Cvir. FK	— P. Cvirka, Frank Kruk, Raštai, VI t., 1949.
S. Dauk. ŽP	— S. Daukantas, Žemaičių pasakos, 1947.
K. Donel. M.	— K. Donelaitis, Metai ir pasakėčios, 1945.
J. Jabl. Rr	— J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I—II t., 1957—1959.
Liet. k. žod.	— Lietuvių kalbos žodynas, Akad. leid.
Mair. Rr	— Maironis, Rinktiniai raštai, I—II t., 1956.
V. Myk.-Put. S	— V. Mykolaitis-Putinas, Sukitėliai, 1957.
V. Myk.-Put. AS	— V. Mykolaitis-Putinas, Altorių šešėly, 1954.
V. Mont. R	— V. Montvila, Raštai, 1956.
S. Nėr. P	— S. Nėris, Poezija, I t., 1946.
S. Nėr. SM	— S. Nėris, Širdis mana — auðurų daina, 1959.
B. Sruog. DM	— B. Sruoga, Dievų miškas, 1960.
B. Sruog. R	— B. Sruoga, Raštai, 1957.
T. Tilv. R	— T. Tilvytis, Raštai, 1954.
Vaižg. Rr	— Vaižgantas, Rinktiniai raštai, 1957.
V. Vencl. R	— A. Venclova, Raštai, 1955.
A. Vien. P	— A. Vienuolis, Puodžiūnkiemis, 1952.
Žem. Rr	— Žemaitė, Rinktiniai raštai, 1946.
Žem. R	— Žemaitė, Raštai, 1956.

К ВОПРОСУ О НАКЛОНЕНИЯХ И ВРЕМЕНАХ ГЛАГОЛА В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

П. ГАЙЛЮНАС

Резюме

В данной статье рассматриваются следующие вопросы глагола литовского языка: определение категории наклонения, число наклонений, соотношение наклонений и времен.

В школьных учебниках литовского языка, в грамматике литовского языка Я. Отрембского (*Gramatyka języka litewskiego*, t. III, 1956) в системе глагола выделены три наклонения: изъявительное, повелительное и предположительное. И. Яблонскис выделял четыре наклонения, — кроме вышеуказанных трех, еще желательное наклонение. В учебниках грамматики литовского языка XVII—XIX вв. найдем четыре, пять, шесть и даже больше наклонений. Число наклонений зависит от того, что считается основой категории наклонения. Наклонение глагола литовского языка можно определить так: наклонение — это глагольная категория, которая выражает отношение действия к действительности, т.е. показывает, воспринимаем ли мы данное действие как непосредственный или опосредственный факт реальной действительности (изъявительное или косвенное наклонение), или считаем, что его обязан

кто-то другой совершать (повелительное или желательное наклонение), либо считаем действие предполагаемым — возможным, желательным (предположительное наклонение).

В соответствии с данным определением выделяются пять наклонений глагола: изъявительное, повелительное, желательное, предположительное и косвенное. Косвенное (или релятивное) наклонение в литовском, как и в латышском языке отмечает Я. Эндзелин (*Baltų kalbų garsai ir formos*, 1957). Косвенное наклонение — это формы действительных причастий, употребляемые в качестве сказуемых в повествовательной косвенной речи (*Ateinąs gaidys ir prašąs įsileisti* — *Приходит, мол, петух и просит пустить* — *приходящий, просящий*).

Изъявительное наклонение имеет временные формы. Временные формы есть и в косвенном наклонении: *sukąs* — *sukanti* (крутящий — крутящая), *tylįs* — *tylinti* (молчащий — молчащая); *sukęs, tylėjęs* (крутивший, молчавший); *sukdavęs, tylėdavęs* (неоднократно крутивший, молчавший); *suksiąs, tylėsiąs* (причастия будущего времени). Повелительное, желательное и предположительное наклонения временных форм не имеют, но имеют общее значение категории времени.

Простые формы предположительного наклонения морфологических показателей выражения категории времени не имеют, временных отношений не выражают, но имеют общее значение настоящего и будущего времени. Некоторыми показателями времени в сложных формах предположительного наклонения являются причастные формы, входящие в состав сложных форм предположительного наклонения. Сложные формы могут выражать предполагаемое действие, которое могло бы совершаться теперь, в настоящее время (*būčiau besukąs* я бы крутил уж — я был бы уж крутящий), или предполагаемое действие, которое могло совершаться в прошлом (*būčiau sukęs* я бы крутил тогда — я был бы крутивший, *būčiau berašąs buvęs* я бы писал уж тогда — я был бы уж пишущий бывший).

Простые и сложные формы повелительного наклонения, не имея морфологических показателей выражения категории времени, временных отношений не выражают, но по смыслу они близки к настоящему и будущему времени.

Одни формы желательного наклонения (*tesukie, tetylie, terašai* пусть крутит, молчит, пишет) морфологических показателей выражения категории времени не имеют и своим смыслом показывают общую направленность действия в настоящее или будущее время. Другие формы желательного наклонения, образованные с частицами *te, tegu, tegul* и формой 3-го лица настоящего или будущего времени, выражают соответственно настоящее (*tesuka, tegu suka* пусть крутит) или будущее время (*tesuks, tegu suks* пусть будет крутить).